

ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ W BYDGOSZCZY
Studia Pedagogiczne 1980, z. 6

Jędrzej Sobczak
WSP Bydgoszcz

NIEKTÓRE PRZYKŁADY WYKORZYSTANIA DOŚWIADCZEŃ I MYŚLI
A.S. MAKARENKI WE WSPÓŁCZESNEJ PEDAGOGICE

Działalność Antoniego Siemionowicza Makarenki wiązała się i nadal ściśle się wiąże z tworzeniem pedagogiki socjalistycznej. A.S. Makarenko eksperymentował oraz wypowiadał się na temat ideału i sposobu wychowania w burzliwym okresie tworzenia pedagogiki radzieckiej, kiedy uwidaczniała się pewna dezorientacja i wzajemnie wypierały przeciwstawne koncepcje wychowania. Z kolei, po drugiej wojnie światowej, spuścizna A.S. Makarenki stała się przedmiotem wyjątkowo dużego zainteresowania wśród pedagogów krajów demokracji ludowej. Jednocześnie zainteresowanie dorobkiem wybitnego radzieckiego pedagoga zaczęło wykazywać wielu pedagogów spoza naszego obozu.

Makarenko był pedagogiem praktykiem, który swoje doświadczenia ujął w formę beletrystyczną, głównie powieści, jak też w formę wykładów zawierających różnego stopnia uogólnienia pedagogiczne. W 1939 roku, w czasie spotkania z pedagogami-literatami w Charkowie, Makarenko tak uzasadniał swoje prawo do wypowiadania uogólnień pedagogicznych: "Jedynym moim uprawnieniem jest, po pierwsze, fakt, że przez 32 lata pracowałem jako pedagog, a po drugie, że starałem się zastanawiać nad swoją pracą pedagogiczną oraz że mam pewien swój, jakby się tu wyrazić, styl pracy pedagogicznej"¹. Tę swoistość stylu pracy, mówił Makarenko, zrodziła konieczność, charakter pracy, którą mu powierzono.

W okresie, gdy mówiono o przebudowie systemu wychowania, gdy starano się adaptować do potrzeb nowego ustroju elementy tzw. "nowego wychowania", gdy spierano się, w jakiej mierze

wychowanie winno mieć spontaniczny lub też organizowany charakter, gdy zastanawiano się nad zależnością między pedagogiką szkoły i pedagogiką środowiska, Makarenko prowadził nieustannie 16 lat trwający eksperyment pedagogiczny. W tym czasie, gdy znani radzieccy pedagodzy N. Krupska, S. Szacki, P. Błoński wprowadzali teorię marksistowską do pedagogiki, snuli plany budowy efektywnego systemu pedagogicznego na skalę całego Kraju Rad i z myślą o tym systemie podejmowali krótkotrwałe eksperymenty, Makarenko wypracowywał własną skuteczną technikę resocjalizacji nieletnich przestępców, "w gąszczu życia stworzył twórcze pedagogiczne laboratorium"². Pracował w nim nad pasjonującą go ciągle technologią wychowania. "Wszyscy wiemy doskonale - rozumował Makarenko - jakiego powinniśmy wychować człowieka, orientuje się w tym każdy piśmienny, uświadomiony robotnik, dobrze wie każdy członek partii. Cała trudność tkwi więc nie w zagadnieniu, co trzeba zrobić, lecz jak zrobić. A to jest zagadnienie techniki pedagogicznej"³. Technikę, zdaniem autora "Poematu pedagogicznego", można wyprowadzić jedynie z doświadczenia. Tymczasem, stwierdza Makarenko, "naszej produkcji pedagogicznej nie budowało się nigdy na podstawie logiki technologicznej, lecz zawsze według logiki kazań moralizatorskich". Być może, iż akcentowanie znaczenia techniki wychowawczej było między innymi swego rodzaju protestem Makarenki wobec tych, którzy przede wszystkim zajmowali się ideologicznymi aspektami wychowania socjalistycznego, chcieli być zgodni z aktualnymi tendencjami współczesnej pedagogiki radzieckiej, a poza tym uważali, że przyjęcie słusznych założeń ideowo-wychowawczych zapewni automatycznie skuteczność wychowania. Będąc komunistą z przekonania, daleki od wszelkiego oportunistu, Makarenko narażał się nieraz "olimpowi pedagogicznemu", który nie chciał dostrzec wartości teoretycznych rozważań wybitnego pedagoga.

Działalność pedagogiczną podporządkował Makarenko logice działań wychowawczych, a nie sugestiom władz czy oficjalnie uznanych pedagogów. Dzięki temu zachował też w swojej praktyce i teorii pedagogicznej umiar, trudny do zachowania w czasach tworzenia nowego kierunku wychowania i związanych z tym

niepowodzeń. Autor "Poematu pedagogicznego" - pisze B. Suchodolski - przewyciężył idylliczny kult indywidualności zapominającej o tym, że żyje ona w grupie, a równocześnie zwalczał rygoryzm kolektywu lekceważącego ludzką wolę⁴. Stąd też - poza stosunkowo nielicznymi głosami uznania - spotykały go za życia ataki zarówno ze strony pedagogów uważanych i uważających się za reprezentantów pedagogiki socjalistycznej, jak i ze strony pedagogów wrogo ustosunkowanych do nowego ładu społecznego. Do ostatnich lat życia Makarenki - pisze polski badacz jego teorii A. Lewin - jego nowatorska działalność stanowiła "przedmiot ostrych ataków /N. Pokrowski, N.P. Storożenko, A. Bojm, F. Lewin/, po śmierci zaś - przez dłuższy czas - utrzymywał się jeszcze krytyczny i nader powściągliwy stosunek do spuścizny Makarenki ze strony niektórych przedstawicieli teorii pedagogicznej"⁵. Zdaniem A. Lewina spór o autora "Poematu pedagogicznego" można m. in. tłumaczyć faktem, że jego doświadczenia i poglądy "wyprzedzały pod wieloma względami współczesną mu praktykę i teorię wychowania, stanowiąc jak gdyby okno w przyszłość"⁶.

W 1940 roku, w pierwszą rocznicę śmierci wybitnego pedagoga, wśród nauczycieli i pedagogów Związku Radzieckiego rozgorzała ożywiona dyskusja na temat spuścizny Makarenki i możliwości jej wykorzystania⁷. Podobna ogólnokrajowa ożywiona dyskusja w Kraju Rad rozwinęła się w 1951 roku. Uczytelskaja Litieraturnaja Gazieta wciągnęła do wymiany poglądów nie tylko pedagogów, rodziców, literatów, ale również przedstawiciele różnych kręgów społeczeństwa radzieckiego. I co znamienne dla pogłębionych rozważań na temat wybitnych pedagogów, dyskusja nad twórczością Makarenki przekształcała się w tym czasie w ogólniejszy problem dotyczący stanu teorii i praktyki wychowania w Związku Radzieckim⁸. Jednocześnie przenikanie idei makarenkowskich - dokonujące się dotychczas żywiołowo i spontanicznie - nabiera charakteru masowego, świadomego i planowego⁹. Poszczególni pedagodzy zajmują się pogłębionymi badaniami nad określonymi dziedzinami poglądów Makarenki, np. komunistyczną moralnością, wychowaniem dziecięcego kolektywu, organizacją czasu wolnego, problemem dyscypliny, rolą pedago-

ga itp. Pojawia się szereg dysertacji, których przedmiotem była działalność i poglądy Makarenki. Opracowany w 1959 roku przewodnik bibliograficzny zarejestrował przeszło 800 pozycji wydanych w Związku Radzieckim i poświęconych twórczości Makarenki¹⁰.

Od zakończenia drugiej wojny światowej twórczość Makarenki staje się popularna w krajach demokracji ludowej. Można zaryzykować twierdzenie, że w krajach wspólnoty socjalistycznej Makarenko staje się najpopularniejszym radzieckim pedagogiem. Poza tłumaczeniami jego dzieł pojawiają się tłumaczenia prac autorów radzieckich badających i popularyzujących idee wychowawcze Makarenki. Ukazują się też rozprawy rodzimych pedagogów specjalizujących się w analizie twórczości Makarenki i sugerujących jej wykorzystanie we współczesnej praktyce wychowawczej różnych instytucji. U nas monografie poświęcone radzieckiemu pedagogowi napisali: A. Kamiński, L. Chmaj, A. Lewin. W Czechosłowacji problematyką makarenkowską zajmują się m. in. Z. Taks, P. Denk, L. Pecha, w NRD E. Mannschatz, K. Sotthmann i inni.

Większość polskich pedagogów rozważając teoretyczne problemy wychowania, zwłaszcza takie zagadnienia, jak wychowanie przez pracę, wychowanie czy nauczanie w zespole, dyscyplina, wychowanie w rodzinie sięga po makarenkowskie przykłady czy sformułowania teoretyczne w celu uzasadnienia określonych twierdzeń. Dla ilustracji można tu powołać się na takie pozycje, jak W. Szczerby "O wychowaniu przez pracę" /Warszawa 1963/, K. Moroza "Wychowanie społeczne w domu młodzieży" /Warszawa 1963/, H. Muszyńskiego "Wychowanie moralne w zespole" /Warszawa 1964/, A. Lewina "Jednostka i grupa w systemie wychowania kolektywnego" /Warszawa 1967/, K. Kotłowskiego "Filozofia wartości a zadania pedagogiki" /Wrocław-Warszawa-Kraków 1968/, J. Barteckiego i E. Chabiora "O nową organizację nauczania" /Warszawa 1962/, M. Krawczyka "Metody wychowania moralnego" /Warszawa 1965/, C. Czapową "Rodzina a wychowanie" /Warszawa 1968/. Przy Instytucie Pedagogiki w Warszawie działała przez pewien czas Pracownia Makarenkowska przekształcona później w Pracownię Wychowania Szkolnego.

Traktowanie idei i sugestii makarenkowskich jako kanonu obowiązujących w wychowaniu socjalistycznym zasad i wzorów działania, moda na Makarenkę i półurzędowe zalecanie poznawania jego prac i korzystania z jego dorobku, przy niskiej na ogół kulturze pedagogicznej kadr oświatowych, powodowały, że stosunkowo rozległa recepcja Makarenki w Polsce, jak zresztą i w innych krajach naszego obozu, nie zawsze była pogłębiona. Jest to, jak pisze S. Bendkowski, tzw. naiwna faza upowszechniania znajomości idei makarenkowskich¹¹. Obok bezkrytycznego często entuzjazmu wobec idei autora "Poematu pedagogicznego" i prób mechanicznego przenoszenia jego metod można było spotkać zbyt daleko posunięty krytycyzm czy zwątpienie w wartość praktyczną jego systemu.

W 1953 roku radziecki pedagog N. Lalin zwraca uwagę na fakt, że spuściznę Makarenki traktuje się "bądź jako zjawisko o wąskiej specyfice, związane wyłącznie z dziedziną wychowania bezdomnych dzieci, bądź też jako samodzielny system, reprezentujący całą naukę pedagogiczną i wyczerpujący jej treść"¹². N. Lalin przeciwstawia się ujęciom, które zawężają lub nadmiernie rozszerzają znaczenie dorobku Makarenki i podkreśla, że jego rozważania pedagogiczne są przejawem największych osiągnięć radzieckiej praktyki wychowawczej, a zarazem doskonałym wzorem naukowego uogólnienia tej praktyki¹³. W opublikowanym w 1955 roku artykule B. Suchodolski sygnalizuje uproszczenia, które miały miejsce w naszej pedagogice lat pięćdziesiątych, a które - dodajmy - przyczyniły się m. in. do nieprawidłowej recepcji dorobku Makarenki, wypaczającej jego idee. Zamiast zajmować się procesem wychowania rozumianym jako przekształcanie, rośnięcie wychowanka, pisze B. Suchodolski, pedagodzy kierowali całą uwagę na bardziej zewnętrzne aspekty działalności wychowawczej i jej wyniki. Zdarzały się wypadki, stwierdza Suchodolski, że świadomą dyscyplinę i organizację kolektywu utożsamiano z wychowaniem moralnym, podczas gdy są to tylko ważne elementy wychowania moralnego. Również upraszczano zagadnienie wychowania w kolektywie, sprowadzając go do problemu właściwej organizacji kolektywu. W ten sposób, zdaniem Suchodolskiego, gubiono niemal doszczętnie ca-

żną problematykę przekształcania i rozwijania człowieka, zawartą między innymi w makarenkowskiej koncepcji wychowania w kolektywie¹⁴. Już po wspomnianej wypowiedzi B. Suchodolskiego, na początku lat sześćdziesiątych, z krytyką wychowania kolektywnego, opartego na makarenkowskich wzorach występuje Z. Zaborowski¹⁵. W pracy "Psychologia społeczna a wychowanie" Z. Zaborowski pisze, iż system Makarenki sprzeczny jest z demokratyczną techniką kierowania grupą, nie daje okazji do samorządności młodzieży, zawiera elementy autokracji¹⁶. Wydaje się, że Z. Zaborowski, zafascynowany prawdopodobnie amerykańską psychologią społeczną¹⁷, pozwolił sobie na dosyć powierzchowną analizę dorobku Makarenki i nieświadomie sfałszował obraz jego systemu. Przeciw uproszczonej krytyce systemu radzieckiego pedagoga wystąpili m. in. Z. Szulc¹⁸ i A. Lewin¹⁹.

Stopniowy rozwój metodologii pedagogiki oraz coraz gruntowniejsze studia nad twórczością Makarenki sprzyjają unikaniu różnego rodzaju uproszczeń w zakresie wykorzystania myśli pedagogicznej wielkiego radzieckiego pedagoga we współczesnej teorii i praktyce wychowawczej. H. Muszyński we "Wstępie do metodologii pedagogiki" podkreśla praktyczną wartość badań nad systemami wychowawczymi i akcentuje zarazem konieczność odpowiedniej modyfikacji danego systemu pedagogicznego przy dostosowywaniu go do warunków, w jakich ma być wprowadzony²⁰. Zdaniem H. Muszyńskiego dobrą ilustracją tego rodzaju poszukiwań są m. in. "liczne próby przeniesienia na inny grunt systemu wychowawczego A. Makarenki"²¹. Jednocześnie we wspomnianej pracy poświęconej metodologii pedagogiki Muszyński zauważa, że wobec systemu wychowania kolektywnego stosowanego przez A. Makarenkę zastosować można jedynie najtrudniejszą weryfikację, to jest weryfikację globalną. "Wiadomo bowiem, że pojedyncze metody, a nawet całe fragmenty tego systemu - pisze Muszyński - nie przyniosły w praktyce pozytywnych rezultatów, gdy próbowano je stosować w odmiennych warunkach, w oderwaniu od całości"²².

Stwierdzenie H. Muszyńskiego, że w badaniach nad wychowaniem niemożliwe jest wyodrębnienie bardziej wąskich, dokładniej określonych zależności, bowiem "pojedynczy zabieg, zastosowany

w oderwaniu od całego toku, daje całkowicie odmienne skutki niż ten zabieg umiejscowiony w odpowiednim kontekście" jest powtórzeniem myśli Makarenki wypowiedzianej w cyklu odczytów na temat problemów wychowania w szkole radzieckiej. W odczycie pt. "Metody wychowania" Makarenko mówił: "Nie można rozpatrywać żadnego środka z punktu widzenia jego pożytku lub szkodliwości, jeśli czyni się to w oderwaniu od całego systemu środków. Ale również żadnego systemu środków nie można polecać jako systemu niezmiennego"²³.

W marcu 1972 roku odbyło się w Moskwie trzydniowe pierwsze ogólnoradzieckie sympozjum poświęcone systemowi pedagogicznemu Makarenki i problemom twórczego wykorzystania tego systemu we współczesnych instytucjach wychowawczych. Wśród ponad tysiąca osób reprezentujących prawie wszystkie republiki radzieckie znajdowali się również przedstawiciele Bułgarii, NRD, Wietnamu i Polski. Na sympozjum zarysowały się, pisze A. Lewin, "dwie postawy wobec dorobku Makarenki"²⁴. Nasz wybitny znawca systemu Makarenki określa je jako "dogmatyczną i dialektyczną". Dogmatycy, zauważa Lewin, skłaniali się ku traktowaniu dorobku Makarenki i wszystkich tkwiących w nim elementów jako nienaruszalnej i niepodważalnej całości. Dialektycy natomiast, akcentując trwałe wartości dorobku Makarenki uważali, że należy traktować go w sposób twórczy "konfrontując doświadczenie i przemyślenia Makarenki z aktualnym stanem nauki i potrzebami współczesnego życia". Znamienne, że obecni na sympozjum wychowankowie Makarenki, zgodnie z istotą jego teorii - pełni szacunku dla ukochanego Antoniego Siemionowicza - protestowali przeciw tendencji dogmatycznej, wypowiadali się przeciw czynieniu z Makarenki "obrazu świętego" /ikony/. Twierdzili, że "od Makarenki trzeba wziąć sedno jego koncepcji /"wziat' sut"/, tzn. jego logikę pedagogiczną, a nie zewnętrzne formy organizacyjne"²⁵. Przy rozpatrywaniu współczesnych problemów pedagogicznych można, zdaniem wychowanków Antoniego Siemionowicza, wychodzić z pozycji makarenkowskich, ale nie należy sprowadzać wszystkiego do Makarenki. Nowe problemy, twierdzili obecni na sympozjum wychowankowie, trzeba rozwiązywać mowymi metodami. Wynikają one bowiem nie

z programu Makarenki, ale z życia.

W kwietniu 1974 roku miała miejsce w Toruniu Ogólnopolska Konferencja Makarenkowska²⁶ z udziałem kilku pedagogów ze Związku Radzieckiego, Czechosłowacji i Węgier. Dzięki udziałowi zagranicznych gości obecni na Konferencji zapoznali się z niektórymi poczynaniami w zakresie wykorzystania dorobku Makarenki w procesie kształcenia i wychowania w Instytucie Pedagogicznym w Moskwie oraz na kilku fakultetach pedagogicznych wyższych uczelni w Czechosłowacji. Kilkunastu reprezentantów różnych ośrodków akademickich w Polsce /pracowników naukowych i studentów/ zrelacjonowało efekty i wnioski eksperymentów podjętych na podstawie makarenkowskich inspiracji. Z treścią obrad II Międzynarodowego Sympozjum Makarenkowskiego w RFN, które miało miejsce w 1972 roku, zapoznał zebranych delegat na to sympozjum Kazimierz Moroz. Uczestnicy konferencji wysuwali m. in. różne postulaty co do zakresu uwzględnienia twórczości Makarenki w procesie kształtowania kultury pedagogicznej przyszłych nauczycieli oraz zajęli się stosunkowo szeroko metodologicznymi podstawami systemu pedagogicznego Makarenki. Duża część referentów biorących udział w torunskiej konferencji w różny sposób wiązała treść swoich wystąpień z tzw. logiką lub dialektyką pedagogiczną Makarenki i wykazywała, jak ta specyficzna, makarenkowska logika może stać się częścią naszych teoretycznych i praktycznych poczynañ pedagogicznych. Profesor W. Gmurman z Moskwy relacjonował, posługując się barwnymi przykładami, dyskusyjne problemy w pedagogice, które najwyraźniej uzmysławiają potrzebę dialektycznego podejścia do zjawisk i systemu wychowawczego. Spotykamy wśród twierdzeń pedagogicznych przeciwstawne sobie, mówił Gmurman, a zarazem prawdziwe twierdzenia. Gdy np. jedni przekonują, że nauczanie winno być interesujące, inni dowodzą, iż są zadania i prace nieciekawe, które muszą być wykonywane. Gmurman powołując się na wypowiedź Makarenki stwierdza, iż nauka w ogóle winna być interesująca dla ucznia, a dzięki budzeniu poznawczych zainteresowań winien on mieć rozwinięte poczucie odpowiedzialności i zdolność wykonywania pojedynczych, poszczególnych zadań, z natury nieciekawych, niepociągających, ale niez-

będnych. Przykład ten ilustruje wypowiedzianą przez Gmurmana - opierającą się na sformułowaniu Makarenki - tezę, że proces pedagogiczny winno się ujmować na tzw. makro- i mikropoziomie. To, co jest istotne i prawdziwe na "makropoziomie", może mieć inne znaczenie na "mikropoziomie". I odwrotnie. Konieczność dialektycznego podejścia do zjawisk wychowania i uwzględnienia dwóch sygnalizowanych wyżej poziomów występuje wyraźnie - mówił Gmurman - przy rozpatrywaniu zależności między środkami a celem wychowania. Z tego wynika wniosek, iż nie można stosować tej samej oceny wobec elementów procesu wychowania i wobec całego procesu wychowania. Odrębnie np. rozpatrywane, wartościowe pod względem estetycznym, etycznym i politycznym środki i sytuacje wychowania w zestawieniu z celem, któremu mają służyć, mogą się okazać środkami demoralizującymi wychowanka. Gmurman przytacza jako przykład zajęcia pionierów, którzy w czasie, gdy w Hiszpanii toczyły się krwawe walki, zorganizowali współzawodnictwo w wykonaniu najpiękniejszego albumu o tych walkach. Podczas gdy przewodnicy oddziałów pionierskich, biorąc pod uwagę poszczególne elementy tej działalności, wysoko ocenili wartość zajęć, Makarenko stwierdził, że są one szkodliwe wychowawczo i mogą przyczynić się do kształtowania cyników.

Jakkolwiek konkretne doświadczenie Makarenki jest pod wieloma względami specyficzne, stwierdził Gmurman, sformułowane przez niego teoretyczne twierdzenia mają znaczenie ogólnonaukowe i będą aktualne w przyszłości²⁷.

Interesujący się dorobkiem Makarenki Czech Libor Pecha przedstawił na toruńskiej konferencji syntezę dialektyki pedagogicznej w świetle koncepcji wybitnego radzieckiego pedagoga. Dialektykę pedagogiki, nazywaną przez Makarenkę "logiką pedagogiki", określił L. Pecha jako specyficzne, oparte na prawidłowości, dynamiczne, uwzględniające sprzeczności i porządkowanie stosunków i procesów pedagogicznych²⁸. Dialektyka pedagogiczna przejawia się - zdaniem L. Pechy - we wzajemnych stosunkach między zachowaniem a świadomością, w ukierunkowywaniu wychowania, zależnościach między procesem wychowania i kształcenia, w ewolucyjnym rozwoju osobowości i jej rewolu-

cyjnych nagłych przeobrażeniach /dialektyka walki/, w stosunku między subjektem a obiektem wychowania, między autorytetem i demokratyzmem w wychowaniu.

Dwaj młodzi naukowcy toruńscy Jerzy Materne i Stanisław Kawula przedstawili na konferencji swoje pedagogiczne badania na tle pewnych inspiracji makarenkowskich. J. Materne w referacie na temat istoty systemu wychowania²⁹ zwrócił uwagę na fakt, że polscy pedagodzy ujmują system albo prakseologicznie, upatrując jego istotę w wewnętrznej organizacji działań każdej wyodrębnionej instytucji wychowawczej /H. Muszyński, A. Lewin/ lub socjologicznie, traktując system szeroko jako "komponent" szerokiego systemu oświatowego, jako świadomie zorganizowany układ działań ogólnospołecznych /S. Kowalski, R. Miller/³⁰. Makarenko - wykazuje Materne - w swoich praktycznych działaniach wychowawczych osiągnął jedność wewnętrznej organizacji wychowawczej zakładu z zewnętrznymi warunkami społecznymi. J. Materne podkreśla, że za istotę logiki pedagogicznej Makarenko uważał ściśle zespolenie każdego elementu pracy wychowawczej z zewnętrznym porządkiem społecznym, opieranie pracy wychowawczej na rzeczywistych podstawowych potrzebach środowiskowo-społecznych. Sam system pracy wychowawczej określa Materne jako pewną końcową postać zintegrowanego doświadczenia powstałą na drodze indukcyjnej. Poza tym, idąc za inspiracją Makarenki, Materne określa system wychowawczy jako całość skomplikowaną, zmienną i rozwijającą się, ponieważ "dziecko również rośnie, wchodzi w nowe fazy społecznego i indywidualnego rozwoju, a i nasz kraj wciąż rozwija się i zmienia"³¹. Stanisław Kawula na konferencji toruńskiej mówił o rodzinie jako mikrosystemie wychowania socjalistycznego w ujęciu Makarenki³². Określając rodzinę jako mikrosystem a ogólnospołeczny system wychowania jako makrosystem referent wykazywał wzajemne zależności między doskonaleniem obu systemów. Na tę zależność, pisze Kawula, zwracał uwagę Makarenko podkreślając konieczność doskonalenia pracy wychowawczej wewnątrz rodziny, a zarazem wykazując "potrzebę związku działalności wychowawczej rodziny z tworzeniem się warunków socjalistycznych w państwie, które z kolei powinny mieć swoje

odbicie w stosunkach rodzinnych³³. Zjawisko to określa Kawala jako sprzężenie zwrotne między mikro- i makrosystemem.

Treść referatów i dyskusja na konferencji w Toruniu potwierdziła nieraz już wypowiedzaną myśl, że poglądy pedagogiczne Makarenki mogą mieć inspirujący wpływ na rozwój socjalistycznej pedagogiki. Szczególnie - zgodnie zresztą z założeniem - konferencja zwróciła uwagę na fakt, że zapoznanie nauczycieli z dorobkiem pedagogicznym Makarenki może mieć bardzo korzystny wpływ na rozwój ich myślenia pedagogicznego, opanowanie przez nich swoistej logiki pedagogicznej.

W tym czasie, gdy pedagogika Makarenki staje się ważnym elementem teorii i praktyki wychowania w Polsce oraz w innych krajach socjalistycznych, na Zachodzie "odkrywa się" Makarenkę. Dzieła wybitnego radzieckiego pedagoga tłumaczone są na język angielski, włoski, francuski. Książki Makarenki docierają do Chin, Japonii, Kuby, Kanady, Afryki. Warto odnotować szczególne zainteresowanie Makarenką w RFN. Wynika to głównie z sąsiedztwa z NRD, gdzie stosunkowo wcześniej dokonano tłumaczeń dzieł Makarenki na język niemiecki i wydano wiele poświęconych mu monografii. Według bibliografii G. Hilliga i J. Rauch, wydanej w 1963 roku³⁴, do 1962 roku ukazało się w języku niemieckim 756 pozycji poświęconych Makarence, w tym około 100 prac wydano w RFN³⁵.

Wśród pedagogów niemieckich z RFN istniała i istnieje dosyć istotna rozbieżność w ocenach teorii Makarenki. Znaczna część pedagogów uznaje Makarenkę za "wielkie pedagogiczne zjawisko o historycznej randze"³⁶, niektórzy stwierdzają, że przerasta on swoją epokę. Badaczy niemieckich intryguje przy tym fakt, że Makarenko był komunistą. Z tego względu znawcy jego dorobku w Niemczech Zachodnich zastanawiają się często nad problemem, czy Makarenko był wielkim pedagogiem pomimo, czy też właśnie dlatego, że był komunistą? Zrozumiałe, że naukowcy interpretujący dorobek radzieckiego pedagoga z pozycji marksistowskiej opowiadają się za drugą tezę. Niektórzy wykazują, że pedagogika Makarenki jest imponująco jednolita, "na wskroś komunistyczna, w pełni wykorzystuje możliwości pe-

dagogiczne tkwiące w komunizmie³⁷. Wśród stosunkowo licznych prac, artykułów, esejów, analiz, obok literatury pseudonaukowej, propagandowej, skierowanej przeciw pedagogice radzieckiej, a także przeciw Makarence, można znaleźć artykuły naukowe wnoszące istotne elementy do badań nad jego twórczością. Włoski znawca systemu Makarenki profesor Bruno Bellerate z Rzymu, uczestnik Pierwszego Międzynarodowego Sympozjum Makarenkowskiego w RFN, wyraził zdumienie, iż najbardziej ważne naukowe rozprawy opublikowane na temat pedagogiki radzieckiej zostały - jego zdaniem - napisane nie przez radzieckich i wschodniemieckich, lecz przez naukowców z RFN³⁸. Wspomniane I Międzynarodowe Sympozjum Makarenkowskie, które odbyło się we Vlotho w 1966 r., było zorganizowane przez Ośrodek Badań Pedagogiki Porównawczej Uniwersytetu w Marburgu. Treść sześciu wygłoszonych wówczas referatów oraz dyskusja koncentrowały się na mniej znanych fragmentach biografii Makarenki, jego komunistycznej świadomości, miejscu w pedagogice radzieckiej i wkładzie do pedagogiki jako nauki. Na sympozjum zajmowano się m. in. nieprzyjazną atmosferą wytworzoną wokół Makarenki w końcu lat dwudziestych, wysuwano hipotezy, że przyczyniła się do tego N. Krupska³⁹. Toczono ożywiony spór na temat tego, czy i w jakim zakresie Makarenko stworzył całościowy system wychowawczy, czy celem wychowania był dlań ostatecznie kolektyw, czy jednostka? W trakcie dyskusji zwrócono uwagę, że Makarenko zajmował w pedagogice postawę dialektyka wrogię wszelkim dogmatom, przeciwnego stosowaniu każdej jednostronnej reguły do wszystkich sytuacji. Znamienąca była na sympozjum wysoka stosunkowo ocena działalności Makarenki i jego teorii ze strony pedagogów katolickich z RFN. Np. zdaniem Roberta Hotza Makarenko nie negował w swoich rozważaniach pojęcia "osobowości", jedynie odchodził od jej indywidualistycznego ujęcia, a przez swoje wychowanie "wiódł dzieci w pobliże Boga"⁴⁰. Zresztą wg R. Hotza pojęcie "osoba" w czasach współczesnych zmienia się a od idei kształtowania osobowości większego znaczenia nabiera hasło rozwijania właściwych stosunków międzyludzkich. Część pedagogów podważała wartość naukową i praktyczną rozważań "teologów"

wokół problemu, czy i w jakim stopniu sposób wychowania stosowany przez Makarenkę bliski był wychowaniu chrześcijańskiemu. Taki punkt widzenia uniemożliwia - zdaniem adwersarzy teologów - zrozumienie prądów współczesnej pedagogiki europejskiej, "należy bowiem wątpić, czy zachodnia pedagogika wychowuje otwarcie i wyłącznie dla Boga"⁴¹. W końcowej dyskusji uznano, że w przyszłości należałoby nie mówić już "o wschodnim czy zachodnim portrecie Makarenki, lecz o jednym, możliwie wiernym i prawdziwym", jakkolwiek - biorąc pod uwagę złożoność fenomenu pedagogicznego, jakim był Makarenko - będzie to zadanie bardzo trudne⁴².

Zadanie to zostało podjęte w 1971 roku w Falkenstein na II Międzynarodowym Sympozjum Makarenkowskim zorganizowanym ponownie przez Ośrodek Badań Pedagogiki Porównawczej przy Uniwersytecie w Marburgu. W sympozjum uczestniczyli makarenkoznawcy z Bułgarii, Jugosławii, Polski, Rumunii, RFN, USA i Włoch. W opublikowanych materiałach zamieszczono 13 wygłoszonych oraz 10 nadesłanych na sympozjum referatów. Omawiano takie zagadnienia, jak: rozpowszechnianie się idei makarenkowskich w różnych krajach, pewne aspekty biografii Makarenki na tle sytuacji gospodarczo-społecznej i oświatowej w ZSRR, elementy systemu pedagogicznego Makarenki oraz współczesne możliwości wykorzystania jego dorobku⁴³. K. Moroz w sprawozdaniu z II Sympozjum w RFN, złożonym na Ogólnopolskiej Konferencji Makarenkowskiej w Toruniu, zwrócił uwagę na treść pięciu referatów /dwóch Węgrów: F. Patakiego, W. Zrinskiego, Czecha: W. Pechy, Bułgara: N. Cakarova i Niemki z RFN I. Rüttenauer/, które w jakiś sposób przyczyniały się do wyjaśnienia "strukturalnych elementów systemu pedagogicznego Makarenki"⁴⁴. Poza tym, stwierdził K. Moroz, różnorodne treści referatów zawierały znamienne uogólnienia wyrażające makarenkowską dialektykę pojmowania procesu pedagogicznego. Te uogólnienia, zdaniem K. Moroza, to:

- pojmowanie stosunku pedagogicznego jako istotnego obiektu pracy wychowawczej;
- pojmowanie wychowanka jako subiektu wychowania;

- przyjęcie prawa dynamiki kolektywu;
- przyjęcie stadiów rozwijania procesu pedagogicznego;
- rozróżnianie ogólnego prawa wychowania od praktycznego sposobu jego zastosowania, odpowiadającego konkretno-historycznym wymaganiom, które mają swój wyraz w tym czy innym systemie wychowawczym;
- przyjęcie tezy o względnosci środka pedagogicznego;
- orientowanie stosunku do człowieka według jednościi wymagania i szacunku;
- przyjęcie roli perspektywy radości dnia jutrzejszego w działalności wychowawczej⁴⁵.

Spotkanie w RFN pedagogów z krajów socjalistycznych z reprezentantami pedagogiki krajów kapitalistycznych, mimo różnic w postawach ideowych i teoriopoznawczych uczestników sympozjum, było owocne. Na spotkaniu zasygnalizowano wiele złożonych problemów pedagogicznych, ukazano efekty gruntownych wysiłków badawczych, dokonano wymiany myśli naukowej. Dyskusja nad "fenomenem pedagogicznym", jakim był Makarenko, nad jego systemem pedagogicznym, prowadzona w gronie pedagogów z krajów o odmiennych ustrojach społecznych, sprzyjała rozpatrzeniu ważnych, "otwartych" problemów pedagogicznych, służyła doskonaleniu metod badań pedagogicznych⁴⁶.

Ogromna i rosnąca nieustannie ilość prac naukowych poświęconych A.S. Makarence, tematyka ogólnokrajowych i międzynarodowych spotkań mających za przedmiot działalność i teorię pedagogiczną jednego z najwybitniejszych radzieckich wychowawców, wykorzystywanie dorobku Makarenki przy modyfikowaniu systemu wychowawczego różnego typu instytucji wychowawczych świadczą wymownie, iż eksperyment autora "Poematu pedagogicznego" wyszedł poza krąg Połtawy, Kuriaża i Charkowa. Przestał też być zjawiskiem związanym wyłącznie z resocjalizacją "bezpri-zornych", a stał się wartością inspirującą poczynania pedagogiczne wielu wychowawców i naukowców z różnych stron świata.

PRZYPISY

- 1 A. Makarenko, Dzieła, Tom V, Warszawa 1956, s. 283.
- 2 A. Lewin, Makarenko. Konfrontacje pedagogiczne, Warszawa 1960, s. 77.
- 3 A. Makarenko, Dzieła, Tom I, Warszawa 1955, s. 576.
- 4 B. Suchodolski, Wychowania dla przyszłości, Warszawa 1959, za: Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, Tom III, wybór i opracowanie S. Wołoszyn, Warszawa 1966, s. 512.
- 5 A. Lewin, op. cit., s. 6.
- 6 Ibidem, s. 6-7.
- 7 A. Lewin, Problem "wędrówki idei" w świetle badań nad twórczością Makarenki /w:/ Makarenko w różnych krajach. Materiały szkoleniowe pod redakcją A. Lewina, K. Czajkowskiego, S. Bendkowskiego, Warszawa 1970, s. 9.
- 8 Ibidem.
- 9 A. Lewin, Makarenko. Konfrontacje..., s. 13.
- 10 A. Lewin, Problem wędrówki idei..., s. 6.
- 11 S. Bendkowski, Spór o Makarenkę w RFN /w:/ Makarenko w różnych krajach. Materiały szkoleniowe..., s. 91.
- 12 Za: A. Lewin, Makarenko. Konfrontacje..., s. 17.
- 13 Ibidem, s. 18.
- 14 B. Suchodolski, O pedagogikę na miarę naszych czasów, wyd. drugie, Warszawa 1959, s. 535.
- 15 Z. Zaborowski, Przeciwno uproszczeniom w wychowaniu zespołowym, Nowa Szkoła 1962, nr 6, s. 8.
- 16 Z. Zaborowski, Psychologia społeczna a wychowanie, Warszawa 1962, s. 32.
- 17 Autor powołuje się przede wszystkim na prace psychologów amerykańskich, np. M. i C. Sherifa, J.W. Thibaulta i H.H. Kelleya.

- 18 Z. Szulc, Czyżby zmierzch wychowania kolektywnego? *Kwartalnik Pedagogiczny* 1963, nr 4, s. 43-55.
- 19 A. Lewin, *Jednostka i grupa w systemie wychowania kolektywnego*, Warszawa 1967.
- 20 H. Muszyński, *Wstęp do metodologii pedagogiki*, Warszawa 1971, s. 209.
- 21 *Ibidem*, s. 210.
- 22 *Ibidem*, s. 273.
- 23 A. Makarenko, *Dzieła*, Tom V, Warszawa 1956, s. 111.
- 24 A. Lewin, Czy Makarenko jest nadal aktualny? /w:/ *Ogólnopolska Konferencja Makarenkowska z udziałem przedstawicieli krajów socjalistycznych 2-4 IV 1974. Materiały*, Katedra Pedagogiki Uniwersytetu im Mikołaja Kopernika, Toruń 1974, s. 7. /Lewin zaznacza, że wyodrębniając dwie postawy wśród uczestników sympozjum w Moskwie nieco upraszcza zagadnienie./
- 25 *Ibidem*.
- 26 *Por. Ogólnopolska Konferencja Makarenkowska z udziałem przedstawicieli krajów socjalistycznych 2-4 IV 1974. Materiały*, Katedra Pedagogiki UMK, Toruń 1974.
- 27 W.E. Gmurman, *Spuścizna naukowa A.S. Makarenki i problemy dyskusyjne pedagogiki* /w:/ *Ogólnopolska Konferencja Makarenkowska...*, s. 54.
- 28 L. Pecha, *Dialektyka pedagogiki w duchu pedagogicznej koncepcji Makarenki* /w:/ *Ogólnopolska Konferencja Makarenkowska...*, s. 54.
- 29 J. Materne, *Istota systemu wychowania* /w:/ *Antoni Makarenko w szkole wyższej. Materiały z Konferencji Makarenkowskiej w Toruniu 2-4 IV 1974. Katedra Pedagogiki UMK pod redakcją B. Pleśniarskiego, K. Moroza, J. Materne*, Toruń 1974, s. 43 i następne.
- 30 *Ibidem*, s. 43.
- 31 *Ibidem*, s. 54 /autor cytuje za: A. Makarenko, *Dzieła*, Tom

- V, Warszawa 1956, s. 466/.
- 32 S. Kawula, Rodzina w ujęciu A.S. Makarenki jako mikrosystem wychowania socjalistycznego /w:/ Antoni Makarenko w szkole wyższej. Materiały z konferencji..., s. 79 i następne.
 - 33 S. Kawula, Rodzina w ujęciu A.S. Makarenki jako mikrosystem wychowania socjalistycznego /w:/ Ogólnopolska Konferencja Makarenkowska..., s. 66.
 - 34 Cyt. za: S. Bendkowski, Spór o Makarenkę w NRF /w:/ Makarenko w różnych krajach..., s. 95.
 - 35 A. Lewin, Problem "wędrówki idei" w świetle badań nad twórczością Makarenki /w:/ Makarenko w różnych krajach..., s. 21.
 - 36 S. Bendkowski, Spór o Makarenkę w NRF..., s. 92.
 - 37 Ibidem.
 - 38 Ibidem, s. 90.
 - 39 Ibidem, s. 97-98.
 - 40 Ibidem, s. 110.
 - 41 Ibidem.
 - 42 Ibidem.
 - 43 K. Moroz, Twórczość Makarenki na II Międzynarodowym Sympozjum w NRF /w:/ Ogólnopolska Konferencja Makarenkowska..., s. 23-26.
 - 44 K. Moroz, Elementy systemu pedagogicznego Makarenki w interpretacji Makarenkowskiego Sympozjum w NRF /w:/ Antoni Makarenko w szkole wyższej. Materiały..., s. 33.
 - 45 Ibidem, s. 39.
 - 46 K. Moroz, Twórczość Makarenki na II Międzynarodowym Sympozjum w NRF /w:/ Ogólnopolska Konferencja Makarenkowska..., s. 29.

QUELQUES EXEMPLES D'UTILISATION DES IDEES
ET DES EXPERIENCES DE A.S. MAKARENKO DANS
LA PEDAGOGIE CONTEMPORAINE

Resume

La pratique educative, durant de plusieurs annees, constituait la base pour les experiences et la theorie pedagogique d'A.S. Makarenko.

Des le commencement les celebres pedagogues sovietiques passaient sous silence l'activite pedagogique de Makarenko, mais peu a peu les pedagogues d'Union Sovietique, les pedagogues des Pays de la Democratie Populaire, de meme que les pedagogues des pays Capitalistes retablissent l'importance des oeuvres d'auteur de "Poeme pedagogique". Tout d'abord les pedagogues des pays socialistes traitaient ses opinions et ses indications comme les directives generales et fondamentales d'une action educatrice qui doivent etre obligatoires dans toutes les situations educatrices.

Le developpement de la methodologie marxiste de meme que les nombreuses recherches sur la specificite des experiences pedagogiques de celebre pedagogue sovietique, ont determine plus haute etape d'adaptation de sa theorie.

Le Centre des Recherches de la Pedagogie Comparative a l'Universite de Marburg a organise successivement en 1966 et 1972 /en Republique Federale d'Allemagne/ deux conferences internationales, mentionnees dans l'article, consacrees a l'activite de Makarenko. Cela fait la preuve de l'interet porte constamment a la personne de Makarenko ainsi que d'une appreciation de son apport dans le developpement de la theorie pedagogique.

Cela prouve aussi la Conference, mentionnee dans l'article, organisee a Toruń en 1974 et consacree a l'oeuvre de Makarenko, dans laquelle ont pris part les pedagogues des pays socialistes.

НЕКОТОРЫЕ ПРИМЕРЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОПЫТОВ
И МЫСЛИ А.С. МАКАРЕНКО В СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИКЕ

Резюме

Педагогические опыты и теория А.С. Макаренко родились на почве его многолетней педагогической деятельности. Постепенно к его теории стали обращаться не только знатные педагоги Советского Союза, но и зарубежных стран: социалистических и зарубежных.

Внедрение теории Макаренко в педагогическую практику социалистических стран проходило двумя этапами: сначала его указания считали единственными, универсальными во всех педагогических обстановках; в дальнейшем этапе подход к теории Макаренко сопровождался развитием марксистской методологии — с одной стороны и увеличивающийся интерес исследователей его педагогических опытов — с другой.

Доказательством большого интереса к педагогическому наследию Макаренко являются между прочим упомянутые в статье два международных симпозиума, которые состоялись в ФРГ в 1966 и 1972 годах, организованные Центром исследований сравнительной педагогики университета в Марбурге, а также посвященная Макаренко польская конференция в Торуне в 1974 году, в которой участвовали педагоги из стран народной демократии.